

УДК 528.9

Г.О. Пархоменко

Інститут географії НАН України, м. Київ

НОВА КОНЦЕПЦІЯ АТЛАСНОГО ЕКОЛОГО-ГЕОГРАФІННОГО КАРТОГРАФУВАННЯ

В атласному еколого-географічному картографуванні напрацьовано фундаментальні теоретико-методичні і практичні основи відображення чинників виникнення несприятливої для людей екологічної ситуації в регіонах різних територіальних рівнів і містах. Проте для іміджу нашої держави потрібно відобразити й позитивні риси взаємодії природно-, соціо- та економіко-географічних систем. У цьому і полягає ідея нової концепції екологічного атласу. Наводиться структура атласу «Квітуча моя Україна! (Довкілля, люди, діяльність суспільства)» як приклад любові до її природи, розумного, талановитого народу і віри у діяльність суспільства, яке подолає усі негаразди та забезпечить гарне життя людям і безпеку державі.

Ключові слова: еколого-географічний атлас, атласне картографування, екологічні проблеми.

G. Parkhomenko

A NEW CONCEPTION OF THE ATLAS IN ECOLOGIC GEOGRAPHICAL MAPPING

The theoretic and methodic approaches are developed in the field of ecologic geographical mapping. Basic aspects are a reflection of unfavorable ecologic state for people of Ukraine on maps. It is necessary to describe the positive features of nature, human development and activity of the society to raise image of Ukraine. That is conception of new ecologic atlas. Its name is «My flowering Ukraine! (Environment, people, activity of the society)». The maps will teach to love nature, reasonable, talented people of Ukraine. Society will overcome all adversities and provide better life and safety to the state.

Keywords: ecologic geographical atlas, atlas mapping, ecological problems.

Постановка проблеми. Україна на шляху інтеграції з різними європейськими і світовими структурами (ЄС, НАТО, ІМТА тощо) долає певні перешкоди шляхом удосконалення власних інституцій та їхньої діяльності, зокрема пов'язаних з екологічними проблемами, умовами життя людей, складнощами економічної діяльності. Наукові географічні дослідження становлять основу вирішення проблем оздоровлення довкілля, захисту здоров'я людей від хвороб та соціальних негараздів, а також загального економічного розвитку регіонів. На цьому шляху нагромаджено великий досвід картографічного відображення стану суспільства і природи в Україні. Нещодавно створений Національний атлас України (2007) подає картографічне узагальнення уявлень про Україну. Оцінюючи перспективи розвитку національного картографування, визнано доцільною розробку фундаментальних академічних атласів за розділами цього атласу [1]. Серед

них розділ екологічного стану природного середовища вже опрацьовано у відділі картографії Інституту географії НАНУ, і результати вміщено у відповідний науковий звіт. Розроблено проект електронного атласу України, який слугуватиме ядром географічної інформаційної системи: ПС-Екологія. У ньому головним науковим завданням є розробка оцінювальних та прогнозних карт зміни стану довкілля, захисту здоров'я населення, удосконалення систем моніторингу й економічного розвитку регіонів.

Проте є й інше відгалуження картографічних досліджень в еколого-географічному напрямі. Воно визначається *ідеєю відображення квітучої України*, де є здорове довкілля, людський розвиток має високий рівень попри всі соціальні негаразди, які не залежать від людей, діяльність суспільства є активною. Така ідея закладається в основу проблеми створення атласу, базованого на позитивних оцінках екологічної ситуації.

Останні публікації досить широко висвітлюють еколого-географічні проблеми несприятливого стану навколишнього середовища, хвороби людей, негаразди у соціально-економічних сферах. Національний атлас України та монографія, присвячена науковим основам його створення, різноманітні екологічні атласи окремих регіонів і великих міст, застосування даних дистанційного зондування Землі в екологічному моніторингу, зокрема космоснімків високої роздільної здатності, що дають змогу визначати зміни стану середовища на урбанізованих територіях, – це все свідчення всебічного опрацювання даних про негативні екологічні наслідки взаємодії суспільства з природою [2]. Проте є й позитивні риси взаємодії природно-соціо-економіко-географічних систем, які не розглядаються і не висвітлюються у науковій літературі та у картографічних творах, тому що зазначена нами позиція ще не була окреслена.

Завдання статті полягає у висвітленні можливостей реалізації ідеї позитивного картографічного відображення еколого-географічної проблематики в атласі шляхом подання тематики атласу як альтернативи несприятливим умовам довкілля, порушенням життєдіяльності населення з метою широкої перспективи розвитку економіки на базі збалансованої діяльності фінансової системи у державі.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо деякі з основних концептуальних положень, що визначають формування інформаційних блоків.

Назва атласу «Квітуча моя Україна! (Довкілля, люди, діяльність суспільства)» свідчить, що метою його створення є показати привабливість довкілля, красу і талановитість народу України, неабиякий рівень розвитку економіки, тобто відобразити на картах атласу позитивні риси й успішні зрушення у територіальній організації взаємодії природних, соціальних та економічних систем. Здавня люди освоювали територію України, тому що її природні умови були сприятливими для існування людей. Попри сучасні екологічні проблеми та стихійні лиха вони лишаться сприятливими і сьогодні. Карти є інтелектуально дієвим чинником, який кликатиме мешканців України захищати красу нашої природи, а в разі порушень спри-

ятливого стану природного середовища – оздоровлювати його.

Відображаючи населення України, на додаток до загальних демографічних характеристик, слід відзначати фізичну красу людей, високий розумовий рівень і талановитість у галузях літератури і мистецтва, спорту тощо. Подання депопуляційних процесів та порушень стану здоров'я людей на картах слід супроводжувати даними щодо поліпшення ситуації: заходи для покращання соціальних умов життя і здоров'я людей у службах медичного обслуговування та організації відпочинку.

На картах, що відображатимуть сфери економічної діяльності, потрібно представляти позитивні риси їхнього розвитку та забезпечення державою і недержавними підприємствами соціальних програм та індивідуальної допомоги дітям, матерям, пенсіонерам, а також проведення природоохоронних заходів з оздоровлення довкілля.

Завершуватися такий атлас має розділом карт-рекомендацій до управлінської діяльності сфер, які забезпечують заходи з оздоровлення природного середовища, профілактики захворювань людей, підвищення рівня людського розвитку, примноження багатства і безпеки держави.

Структура атласу **«КВІТУЧА МОЯ УКРАЇНА! ДОВКІЛЛЯ, НАСЕЛЕННЯ ТА** **ДІЯЛЬНІСТЬ СУСПІЛЬСТВА»**

Зміст

Довкілля

1. Космозображення території України з дешифрованими ландшафтами
Земна поверхня: гори і доли
2. Текст: загальна характеристика
3. Історія освоєння та історичні пам'ятки
4. Придатність земної поверхні для життя людей, рослин і тварин (за ранжованими показниками природних умов існування живих організмів)
5. Придатність для різних видів відпочинку
6. Придатність для екстремальних видів спорту (альпінізму, туризму, спелеологічних мандрівок, водного туризму, парусного спорту та веслування)
7. Місцевості, цікаві для рекреантів (за видами рекреаційної діяльності)
8. Придатність для сільськогосподарського, присадибного та дачного землекористування і відпочинку
9. Живописні ландшафти, їх державна охорона і догляд з боку населення
10. Комфортність умов для любителів лісу, степових ділянок
Надра – багатства родовищ корисних копалин
 1. Історія освоєння покладів корисних копалин (археологічні реконструкції і сучасність)
 2. Родовища корисних копалин. Сфери їх використання
 3. Рекультивация земель, порушених гірничими роботами
 4. Альтернативні сфери використання земель, порушених видобуванням

корисних копалин

Землі і ґрунти – субстрат земле- і середовищекористування

1. Використання земель у сільськогосподарському виробництві продуктів рослинництва, садівництва, тваринництва

2. Зберігання і поліпшення природних якостей ґрунтів у сільському господарстві

3. Запобігання несприятливих наслідків водно-земельних меліорацій

4. Осушені території на перезволожених і заболочених землях

5. Зрошувальні споруди (канали) на землях з недостатньою зволоженістю. Додаткові сфери їх використання (рибоводство та рибальство)

6. Охорона ґрунтів (лісопосадки та лісосмуги для захисту земель від розвіювання та для оптимізації зволоженості ґрунтів; поліпшення умов середовища користування)

7. Поховані чорноземи як історичне свідчення їх використання нашими пращурами для вирощування їстівних рослин (палеогеографічні та археологічні реконструкції)

Кліматичні умови, придатні для життя

1. Зміни клімату та умов життя людей (за палеогеографічними реконструкціями природних зон, типами житла й одягу людей. Сучасний період. Згадати «Описание Украины» Гійома де Боплана)

2. Сучасні середні багаторічні показники кліматичних умов: температури, опади, тривалість морозів, вітри, повторюваність теплих зим, тривалість опалювального сезону

3. Комфортність біокліматичних умов теплого сезону в Криму для лікування, відпочинку й занять парусним спортом

4. Придатність біокліматичних умов теплого сезону в Україні для відпочинку

5. Придатність біокліматичних умов для зимових видів спорту в Карпатах (наявні лижні бази та перспективні райони для їх будівництва й експлуатації)

6. Створення штучних умов для занять ковзанярським спортом і розвагами (наявні льодові стадіони та штучні ковзанки)

7. Сезонні свята: взимку, навесні, влітку, восени

Водні ресурси: питні, комунально-побутові, промислові

1. Річки та озера – джерела водних ресурсів

2. Води річок та озер як основа вибору найдавніших місць поселення людей для забезпечення їх питних, побутових і транспортних потреб

3. Використання питних вод з водоймищ та підземних горизонтів

4. Використання вод у промисловості і для комунально-побутових цілей. Водооборотні системи як захід економії свіжої води та запобігання забрудненню природних водоймищ. Застосування крапельного режиму зрошувальних систем для запобігання вторинного засолення ґрунтів

5. Використання водоймищ для літнього відпочинку та водних видів

спорту (купання, плавання, веслування тощо)

6. Гідротехнічні споруди для використання гідроенергетичних ресурсів (ГЕС), для риборозведення (ставки), для зрошення сільськогосподарських угідь (водосховища, канали)

7. Санітарний нагляд за станом водоймищ і скидами до них відпрацьованих вод, запобігання хімічних та біологічних отруєнь людей під час купання та зараження їх хворобами, які переносять гідробіонти

8. Штучні гідротехнічні споруди (басейни) як аналоги відкритих водоймищ для занять водними видами спорту (стрибки у воду, плавання, в тому числі підводні види)

9. Свята на воді (водохрещення тощо)

Природні шати довкілля та їх культурні прикраси

1. Природна та культурна (сільськогосподарська: рослинництво й садівництво) рослинність – основа харчових ресурсів

2. Сприятливість умов проживання людей у найдавніших поселеннях (наявність природних їстівних ресурсів та умов для занять землеробством тощо)

3. Сприятливість умов для занять лісівництвом і лісорозведенням (лісорозсадники) та виготовлення предметів побуту і прикрас

4. Діяльність сфер лісового господарства з лісовпорядкування, раціонального лісокористування, лісовідновлення та з охорони лісів від пожеж, шкідників і хвороб лісу

5. Лісосмуги як елементи озеленення довкілля, захисту ґрунтів від розвіювання та підтримання оптимального їхнього зволоження

6. Сучасні рослинні прикраси України і окремих міст (дендропарки, ботанічні сади, парки, лісопарки, сквери, квітники тощо)

7. Діяльність «Зеленбуду» та інших зелених господарств

8. Дачне садівництво як сфера індивідуального вирощування плодкових та ягідних культур і сфера активного відпочинку

9. Використання природних луків і кущів як медоносів, поліпшення видового складу таких рослин

10. Рослинне біорізноманіття та його збереження. Діяльність ботанічних садів

11. Діяльність громадських груп «зелених», у тому числі дитячих («Зелена варта»), зі збереження ресурсів рослинності

12. Рослини, що підлягають охороні (за «Червоною книгою»), потребують нашої турботи у довкіллі

Тварини у довкіллі

1. Поширення тварин і використання тваринних ресурсів з найдавніших часів існування людства (палеонтолого-географічні та археологічні реконструкції)

2. Тварини лісів, полів, водно-болотних угідь, гірських пасом (сучасне поширення – фауністичні комплекси)

3. Гідробіонти в річках та на прибережжі морів

4. Біорізноманіття тваринного світу – краса, життєздатність, естетичні ресурси
5. Зоопарки як джерело знань про тварин усього світу та дитячих емоцій (кількість відвідувачів)

6. Собаки і кішки – брати наші менші (клуби, центри індивідуального розведення породистих тварин). Екзотичні тварини в наших будівлях, зоо-кутках, школах

7. Звірівницькі господарства – розведення цінних хутрових звірів

8. Мисливські господарства як місця відпочинку і задоволення потреб мисливців, а також як регулятор чисельності хижих тварин

9. Бджільництво як сфера збереження корисних комах, отримання меду (сільськогосподарська галузь і сфера індивідуального виробництва)

10. Тварини, що підлягають охороні (за «Червоною книгою»), що потребують нашого захисту і турботи у довіллі

Населення – територіальні антропічні системи, що взаємодіють із довкіллям

1. Загальна характеристика міських і сільських населених пунктів за кількістю населення (системи розселення)

2. Характеристика населення регіонів за віком, статтю, місцем проживання

3. Типізація населених пунктів за вартістю їх територій (за Ю.М. Палехою)

4. Демографічні показники, демографічні процеси. їх оцінка щодо відтворення населення загалом, зокрема трудових ресурсів

5. Динаміка населення за 1991–2011 рр.

6. Проблеми материнства й дитинства, шлюбності населення, статусу пенсіонерів, їх соціального забезпечення та зайнятості у певних сферах діяльності

7. Зайнятість людей у сферах економічної діяльності

8. Боротьба з безробіттям, бомжуванням людей. Соціальна допомога відповідним групам людей

9. Боротьба з криміналом, наркоділерством – охорона життя і здоров'я людей

10. Допомога людям, які потребують захисту і турботи, з боку соціальних служб, меценатів, громадських організацій

11. Потреби людей у житлі, харчуванні, народженні дітей та їх вихованні, у здоровому довіллі (природному, соціальному, техногенно-порушеному)

Таланти твої, Україно!

1. Творчі організації дітей та молоді (музичні, хореографічні, вокальні, художні, науково-технічні). Переможці «Караоке на майдані», «Шанс», інших заходів

2. Учасники конкурсів краси, фахової майстерності тощо

3. Художні та інші виставки (діяльність виставкових центрів, музеїв тощо, художники, ювеліри)

4. Учасники шкільних олімпіад, конкурсів студентських робіт

5. Державні діячі та їх діяльність для народу (з 1991 р.)

6. Діяльність політичних партій і громад
7. Діяльність релігійних конфесій щодо підтримання духовності у населення
8. Діяльність захисників природи, зокрема дітей – членів «Екологічної ліги»

Захист здоров'я людей та його забезпечення

1. Лікарі та середній медичний персонал
2. Кількість хворих на одного лікаря (за рік)
3. Кількість клінічних ліжок у спеціалізованих лікарнях
4. Фінансування медичної допомоги людям (зарплатня лікарів та середнього медперсоналу, витрати на медичне устаткування, лабораторну базу, ліки, транспортні засоби)

Профілактична служба здоров'я людей

1. Обстеження людей: загальне та по окремих суспільно небезпечних хворобах, зокрема на ВІЛ/СНІД, туберкульоз, інфекційні гепатити тощо
2. Щеплення дітей та дорослих від надто небезпечних хвороб
3. Імуно- та геномоніторинг здоров'я людей

Досягнення лікувальної служби

1. Кількість прооперованих хворих (за видами хвороб: травмами, загостренням соматичних хвороб тощо)
2. Кількість листків тимчасової непрацездатності. Загальні суми за рік по населених пунктах

Діяльність людей в економічних сферах, охороні та оздоровленні довкілля

1. Заходи в гірничовидобувній промисловості щодо попередження вибухів, підземних пожеж, затоплення шахт; рекультивация відпрацьованих кар'єрів; видобуток вторинних ресурсів корисних копалин

2. Заходи щодо запобігання неочищених пило-газових викидів в атмосферу та неочищених промислових скидів у природні водоймища (наявність засобів пило- газоочистки та очисних споруд на промислових і комунальних підприємствах)

3. Агротехнічні комплекси ощадливого землекористування, збереження родючості ґрунтів

4. Водооборотні системи у промисловому водокористуванні, економія в заборі свіжої води з природних водоймищ

5. Лісовідновлювальні роботи в лісокористуванні, догляд за лісом, запобігання лісових пожеж та нападу шкідників і хвороб лісу

6. Діяльність мисливських господарств у відтворенні ресурсів мисливсько-промислових тварин

7. Риборозведення та підтримка стану водоймищ, сприятливого для виживання гідробіонтів (риб, раків тощо) та водно-болотної фауни (птахів, плазунів)

8. Удосконалення системи різних видів моніторингу, що здійснюють кон-

троль за станом довкілля та здоров'я людей

Рекомендації щодо управлінських рішень у взаємодії екологічних, соціальних і економічних територіальних систем

1. Прогноз стихійних лих: метеорологічних явищ і процесів, гідрологічних (повеней і водопіль) та природно-техногенних порушень довкілля, житлових і промислових споруд

2. Прогноз можливих порушень довкілля внаслідок дії екзо- та ендегенних геопроцесів. Запобіжні заходи щодо виникнення цих процесів

3. Заходи щодо запобігання вибухів на шахтах і заповнення вибоїв шахтними водами

4. Рекультивація відпрацьованих кар'єрів, перехід до інших видів землекористування

5. Заходи щодо оздоровлення довкілля, забезпечення біосоціальних потреб людей, збалансованого економічного розвитку регіонів.

Таку тематику карт нового атласу ми пропонуємо викладачам і студентам Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна, тому що вони є фахівцями-розробниками карт еколого-географічної проблематики, а також учителям, які навчають дітей любити Україну, захищати її природу від негативного впливу цивілізаційних процесів. Важливим є творчий підхід до розгляду нових напрямів у географічній картографії та намагання їх реалізувати.

Висновки. Подана тематика свідчить, що є багато тем карт, за якими має бути реалізована ідея відображення України зі здоровим навколишнім середовищем, талановитим народом та розвиненою економікою. Реалізація ідеї в атласі визначить привабливість України і для її мешканців, і для інвестицій, які будуть корисними для України та її інвесторів, зокрема іноземних, а також для розвитку іноземного туризму.

Перспективи картографування позитивних рис екологічної ситуації є досить широкими. Для пропонованої тематики карт ще немає чітко сформованої офіційної бази даних. Для цього потрібен творчий пошук опосередкованої інформації, шляхів створення, наприклад, соціомоніторингу розвитку сил і талантів у нашої молоді, потрібне вміння подивитись на несприятливі елементи навколишнього середовища з протилежного боку, щоб вирішити задачу картографічної реалізації теми. Широке картографічне відображення позитивних рис еколого-соціо-економіко-географічної ситуації має не лише теоретичне, а й практичне значення, тому що визначає напрями захисту елементів середовища та населення від негативних впливів і розвитку діяльності суспільства, що не шкодить природі, а створює ситуацію, сприятливу для життєдіяльності людей.

Рецензент – д-р геогр. наук, проф. Т.І. Козаченко

Література:

1. Руденко Л.Г., Бочковська А.І., Пархоменко Г.О., Чабанюк В.С. Атласне картографування в Україні: вчора, сьогодні, завтра // Національне картографування: стан, проблеми та перспективи розвитку: 36. наук. праць. Вип.3. – К.: ДНВП «Картографія», 2008. – С. 4–8.

2. Національний атлас України. Наукові основи створення та їх реалізація / За ред. Л.Г. Руденка. – К.: Академперіодика, 2007. – 408 с.